

## Imre titka

Néhány évvel ezelőtt egy hasonló tanácskozáson Harkai Imre temerini kutatásai kapcsán mindenekelőtt azt emeltem ki, hogy Imre a terepmunka során is rendszerben, tehát összefüggésekben gondolkodott, amelyeket a táj térszínformái, a település történeti dimenziói, az adott élettérben élő ember gazdasági és társadalmi tevékenysége, tradíciói és céljai határoztak meg. Ő mindennek építészeti-építőművészeti vetületét axiomatikus egyszerűséggel egy klasszikus bölcséleti metaforával fejezte ki: „Ami az erdőben a fa, az a faluban a ház, és ahogy egyetlen fában benne rejlik az erdő, úgy egy-egy szép házban is benne van az egész közösség szelleme.” Persze ez idealisztikus álláspont, mert logikusan feltehető a kérdés, hogy hát akkor mi van a „nem szép”, vagy határozottan ronda házakkal? Azokban vajon miféle szellem lakozik? Ennek azonban pusztá megválaszolási kísérlete is túlzottan messzire vezetne, és eltérítene bennünket voltaképeni tárgyunktól. Maradjunk annyiban, hogy Imre hitt az esztétikai szép szakszerű megragadásában, és néprajzi, népi építészeti kutatásai során is erre helyezte a hangsúlyt, hiszen Platón szellemében maga is azt vallotta, hogy a geometriai alakzatok már pusztá tárgyi létüknél, megjelenésüknél fogva is esztétikai élvezetet nyújtanak. (Ez az ő általa megrajzolt formákra egyébként, azt hiszem, többnyire igaznak is bizonyult.)

S mivel Imre összefüggésekben gondolkodott, ezért természetesen módszeres kutató is volt, ami mindenekelőtt abban mutatkozott meg, hogy aprólékos részletességgel végezte a terepmunkát, gyűjtötte az anyagot, és – legalábbis számunkra, akik között költői lelkületű folkloristák is voltak – rendkívüli fontosságot tulajdonított az építészeti objektumok szerkezeti sajátosságainak, összefüggéseinek. És ami nagyon fontos – s amiben mélyesen egyetérttünk –, túl a szakkutatói szempontokon, a hagyományt igyekezett a maga még ha csak pislákolóan is megnyilvánuló elevenségében értelmezni: noha mindkettő foglalkoztatta, mégsem a hamut, hanem

a parazsat kereste (hogy én is egy metaforával éljek), vagyis azt, ami a népi építézet formakincseiből átmenthető, felhasználható – esetleg még a tömegépítkezésben és a ún. modern lakáskultúrában is. Első könyvében ezzel kapcsolatban még nincs kristálytiszta álláspontja, de ez érthető, pályája elején áll, még tapasztalatokat és azzal együtt erőt kell gyűjtenie. Ilyen tekintetben a Temerin népi építészeti örökségének feltárására vonatkozó felkérés, amit 1981 tavaszán kapott, a fiatal kutató számára aligha jöhetett volna jobbkor. Temerin parasztkorok építészeti öröksége ekkor már ugyan nem volt teljesen intakt, de még mindig egyik jól meghatározható elemét képezte a városképnek, ennek ellenére alaposabb kutatásokat korábban Temerinben senki sem folytatott. (Füzes Endre kéziratban maradt vázlatrajzai és fényképei értékesek ugyan, ám csak a szakmabeliek számára hozzáférhetők – s 1981/82-ben még mi sem ismertük őket –, e sorok írójának témával kapcsolatos cikksorozata pedig nélkülözte az alapos építészeti szakismereteket; előbbi 1965-ből, utóbbi 1980-ból datálható.) Harkai Imre köré hamarosan mozgékony kis kutatócsoportot verbuváltunk, részben a temerini Művelődési Kör tagjai, részben középiskolai tanítványaim köréből: legszorgalmasabban Gusztón András, Németh Mátyás, Péter Sándor, Répási Zsuzsanna, Varga Somogyi Károly, Ternovác István vettek részt a terepmunkában – közülük azóta többen ismert közszereplővé váltak –, s azt kell mondjam, az 1981 tavaszán és nyarán, majd az 1982-ben folytatott falukutatás, majd ezt követően a tanyák bejárása felért egy alapos szociológiai szemináriummal. Ez az, ami a *Temerin népi építészete* több mint 120 lapján nem olvasható ugyan, de pedagógiai szempontból legalább olyan maradandó értéket képvisel, mint maga a szerzője számára később megérdemelt elismeréseket hozó zsebkönyv.

A terepmunkát a helybeliek élénk érdeklődése és rokonszenve kísérte, amit azzal fokoztunk, hogy a helyi nyomtatott sajtóban és a rádióban folyamatosan beszámoltunk kutatási eredményeinkről, céljainkról, munkánk fontosságáról. A lakosság számára ez új megvilágításba helyezte a talán nem mindig kellően megbecsült építészeti örökségét, és növelte jó értelemben vett lokálpatriotizmusát is. Nem igaz, hogy a vajdasági ember közömbös. Ellenkezőleg! Mivel lefojtott kisebbségi helyzetéből következően forr benne a szereplési vágy, emellett szereti azt is, ha jó ügyeket szolgálhat, folyamatosan fel kell hívni a figyelmét arra, ami fontos, ami értékes. (Húsz évvel később, amikor a tájházunkat kellett részben önkormányzati támogatással, részben pedig közadakozásból és ingyenmunkával létrehozni, hasonló módszerekkel éltünk – némi túlzással, ha valaki egy patkószeget adott, azt is névre szólóan megköszöntük az újságban – s az eredmény most sem maradt el.)

Harkai Imre egyébként terepi gyűjtőmunkánk első levonható következtetéseit még kismonográfiája megjelenése előtt az 1981-es TAKT-kiállítás során összegezte és tárta terv- és vázlatrajzokkal, fényképekkel, fából készült tárgyegyüttesekkel és kerámiákkal illusztrálva a közönség elé. Ekkor alapozódott meg később is gyümölcsöző kapcsolata a TAKT-tal, illetve Hevér Jánossal. Imre egy időben a TAKT vezetőségében is szerepet vállalt, és megfontolt javaslataival sokat tett a fiatal képzőművészek számára változatlanul oly fontos alkotóműhely színvonalának fenntartásáért. Ugyanakkor temerini tevékenysége során kellett szembesülnie az építészeti környezet, a városrendezés és településtervezés erőteljes gazdasági és társadalompolitikai beágyazottságával és egyúttal sebezhetőségével is, amit, föltételezem, későbbi munkássága során gyakran a saját bőrén is megtapasztalhatott. A nyolcvanas évek elején Temerin már arra is ékes példákkal szolgált, hogy milyen rafinált módszerekkel lehet halálos sebeket ejteni egy kisebbségi léthelyzetű magyarok által lakott település élő szervezetén az addig szerves fejlődés által kialakult városszerkezet tudatos megbontásával. A hagyományos szalagtelkek felparcellázásával nem csupán „a lakosság tömörítése” történt meg, hanem sokkal inkább az addigi etnikai homogenitás fellazítása vette kezdetét, miközben az urbanisztikai varázsszavakkal leplezett politikai szándék állítólag a horizontálisan terjeszkedő várostól akarta megvédeni a termőföldeket, amiből, mondani sem kell, sem Temerinben, sem máshol a Vajdaságban máig nem valósult meg semmi. Kutatómunkánk közben, vagy a napi tapasztalatok összegzése során ezekről a kérdésekről sokszor cseréltünk eszmét, vitatkoztunk vagy egyetértve. A kismonográfia településvizsgálati bevezetőjében persze minderről reménytelen kísérlet lett volna írni, de tanácsomra mégis bekerült néhány tompított kritikájú mondat a „dehumanizált környezetet szülő rosszul értelmezett városiasodásról”. Egy XXI. századi városmodell kialakítása a vajdasági kisvárosok problémáival összefüggésben később is foglalkoztatta Imrét, erre bizonyíték az 1986-ban megjelent *Gondolatok az élettérről* című könyvének egyik tanulmánya is. Nem állítom, hogy megtalálta volna a varázsszesszót a termelő- és lakóterületek és az általa „minitelepés” zónáknak nevezett lakónegyedek és a racionális lakosságsűrítés problémáinak megoldásához, de legalább megpróbálta végiggondolni az akkor még csak virtuálisan fenyegető, mára már rideg, kisbetűs jelenné fagyott Jövő várható kihívásait.

A *Temerin népi építészete* 1983-ban jelent meg az újvidéki Forumnál 2000 példányban, 122 oldalon fényképpel és egyéb illusztrációval (manuálékkal, felmérési, helyszín-, vázlat- és alaprajzokkal), valamint negyvennyolc oromfaldíszítő-motívum rajzával. A könyvet néhány hét

alatt szétkapkodták, ezért (jelentéktelen javításokat nem számítva), változatlan formában újranyomták. A településvizsgálati részt, melynek összeállításában magam is részt vettem, valamint az egyéb járulékos elemeket (előszó, függelék, jegyzetek, irodalom, utószó) nem számítva három fejezetre oszlik: az elsőben a szerző a temerini népi építkezéstről értekezik általában, a másodikban a tanyákról, a harmadikban pedig a mezei téglaegetésről. A három rész közül terjedelmében az első a legalaposabban kidolgozott, kezdve a belterületen található, szinte kizárólag soros beépítésű telkek leírásától az utca frontjára épült lakóházakéig. Szakmailag egyaránt figyelemre méltó a falverés technikájának ismertetése, akárcsak a falakra kerülő szelemenés és szarufás tetőszerkezetek leírása, az oromfal építésének és díszítőmotívumainak bemutatása. Mindez annak köszönhető, hogy mindegyik szakterületről találtunk egy-egy hozzáértő mestert vagy ügyes bandagazdát, akiket aztán már csak ki kellett vallasni, ami nem ment nehezen, mihelyt látták, hogy Imre személyében hozzáértő beszélgetőpartnerre találtak. A szakkifejezések ízesek, őrzik népi építészetünk közös terminológiai hagyományait éppúgy, mint a helyi sajátosságokat. Ez vonatkozik a nádazásra is. Kapóra jött, hogy a két nádazó páros közül az egyiket éppen tetten értük egy nádtető javításakor a Rákóczi utcában, így a munkafolyamat minden fázisát lefényképezhettük. A szoláris jelek, az antropomorf és stilizált napok és csillagok mellett „körösztok”, „citorák” (citerák), „lipék” (lepkék), virágok, „tulipántok”, koszorúk kerültek fel leggyakoribb díszítőmotívumokként a téglaromzatokra, vagy ahogyan a régi öregek mondták, „kőhomlokokra”. Az árválkodó koszorúk között két helyen még kivehető volt a koronás magyar címer is, de ez politikai okokból kimaradt a gyűjteményünkől, amely egyébként sem teljes, de a fénykép-dokumentáció alapján bármikor kiegészíthető, és akár egy izgalmas szemiotikai vizsgálat tárgyát is képezhetné a jövőben. A mennyezet értelemszerűen csak a nádtető elkészítése után következhetett, s Harkai leírása híven követi a munkafolyamatokat, a tudatosan tervezett, kollektív emberi cselekvés eredményeit. Szimpatikus, hogy a könyv fedelére is emberek csoportja – a Mészáros Guszti-féle falverő banda – került. A ház párhuzamos beosztású szobabelsői, a gang (ámbitus), majd a gazdasági épületek leírása ezután vette kezdetét.

A tanyák leírására, ahogy a fejezet címe is utal rá, csak dióhéjban vállalkozott a szerző. Ennek oka az lehetett, hogy 1982-ben már jóval kevesebb időt tudott szentelni a temerini szakmai kiruccanásokra, ugyanakkor a hatalmas területek bejárásához hiányoztak az anyagi feltételek is, noha Ökrész Károly, aki akkoriban befolyásos helyi politikusnak számított, minden tőle telhetőt megtett, hogy segítségünkre legyen. Mi meg árkon-

bokron, szántón, réten, sárban és porban autóztunk a dűlőutakon, mígnem tengelyig merültünk a kátyúba – traktorral kellett kocsinkat kiráncigálni valahol a Nagyszlatyina partján. Bámultam Imre nyugalmát. Higgadságát, lélekjelenlétét a legvadabb helyzetekben sem veszítette el, hangját sohasem emelte fel, még akkor sem, amikor az egyik szabadkéményes öreg ház még vénebb agglegény lakója, aki apja megöléséért korábban húsz évet ült börtönben, meg sem várva, hogy miért nyitottunk Csillag közti portájára kaput, förtelmes káromkodások közepette ránk uszította a kutyáját. (Egyébként ez volt az egyetlen hely, ahol nem láttak bennünket szívesen.)

A szakmabeliek számára külön csemege – és ezt a kritika is méltányolta – a könyv mezei tégláégetésről írt fejezete. A házilag készített téglákat egy-egy faluszéli vagy szállási gazda a saját tábori kemencéjében készítette el, de voltak mezei tégláégetésre szakosodott csoportok is, akik hasonlóan szerveződtek, mint a kubikosok, a falverők vagy a cséplőbandák, esetleg családi vállalkozás keretében vállalták fel a nehéz munkát s az azzal járó vándoréletet. Imre korábban már Topolya környékén is talált anyagot a témához, ám nem eleget: sok volt a fehér volt. Temerinben viszont igazi kincsesbányára bukkant, amikor megtaláltuk az egyik tábori kemence maradványait Tóth Sándor tanyáján, majd különösen akkor lelkesült fel, amikor rábukkantunk Pipás Pásztor Péterre, akinek felmenői, akárcsak ő maga is, évtizedekig kubikoló, vályogvető és mezei tégláégető vándormunkások voltak, s aki kiváló memóriával párosuló szakértelemmel mesélte el számunkra a tégláégető szakma nem mindennapi fortélyait. Nyugodtan mondhatom, egy-egy hozzá hasonló adatközlő, jól fogalmazó öreg munkás vagy mesterember (hála istennek, amikor a temerini anyagot gyűjtöttük, rajta kívül voltak még sokan), legalább akkora értéket képvisel a néprajzkutatás számára, mint a jó énekes, vagy a furfangos mesemondó. Persze az ő megszólaltatásukhoz is nélkülözhetetlen a kellő tárgyismeret, a szakma és mindenekelőtt a megszólaltatni kívánt ember iránti mélyeséges megbecsülés.

Ebben, ezekben az emberi minőségekben rejlett Harkai Imre titka is.